

Міністерство освіти і науки України
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка
Факультет спеціальної освіти, психології і соціальної роботи
Кафедра загальної та практичної психології

Дипломна робота
(бакалавра)

з теми: **«ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ МОТИВІВ
УЖИВАННЯ ТА ВІДМОВИ ВІД ПСИХОАКТИВНИХ РЕЧОВИН
СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ»**

Виконала: студентка 4 курсу
Ps1-B20z групи
спеціальності 053 Психологія
(заочна форма навчання)
**Щавінська Олександра
Олександрівна**

Керівник:
Сімко Руслан Теодорович,
кандидат психологічних наук, доцент,
старший викладач кафедри
загальної та практичної психології

Рецензент:
Онуфрієва Ліана Анатоліївна,
доктор психологічних наук,
професор, завідувач кафедри
загальної та практичної психології

Кам'янець-Подільський – 2024 р.

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ВИВЧЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ УЖИВАННЯ ЛЮДИНОЮ ПСИХОАКТИВНИХ РЕЧОВИН	7
1.1. Основні характерологічні параметри психоактивних речовин.....	7
1.2. Особливості адиктивної поведінки людини від психоактивних речовин як об'єкт теоретичного аналізу в сучасних вітчизняних наукових дослідженнях	15
Висновки до першого розділу	27
РОЗДІЛ 2. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ МОТИВІВ УЖИВАННЯ ТА ВІДМОВИ ВІД ПСИХОАКТИВНИХ РЕЧОВИН СЕРЕД ЗДОБУВАЧІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ	28
2.1. Обґрунтування програми емпіричного дослідження особливостей мотивів уживання та відмови від психоактивних речовин серед здобувачів вищої освіти	28
2.2. Кількісна обробка і якісна інтерпретація результатів дослідження	32
2.3. Методичні засади щодо превенції вживання психоактивних речовин в юнацькому віці.....	43
Висновки до другого розділу.....	46
ВИСНОВКИ	47
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	50
ДОДАТКИ	57

ВСТУП

Актуальність дослідження. Серед нагальної проблематики сучасного світового суспільства і вітчизняного соціуму вкрай важливою постає проблема споживання психоактивних речовин. Різноманітні тютюнові вироби, енергетичні й алкогольні напої, які умовно об'єднані в групу психоактивні речовини (ПАР), негативно впливають на психофізичний стан особистості, гальмівним чином позначаються на онто- і соціогенезі підлітків та юнаків. Психотропи несприятливо впливають на нервово-психічну структуру і організм людини, зумовлюють появу різноманітних залежностей, які потенційно провокують і породжують можливу девіантну поведінку.

Існує певне твердження про те, що споживання психоактивних речовин молодими людьми не є шкідливим та не несе помітної загрози здоров'ю. ПАР нібито мусить бути обов'язковим «супутником» відпочинку й дозвіллевої активності молоді, однак насправді йдеться про формування залежної поведінки.

Слід відзначити, що найрізноманітніші адикції, насамперед наркоманія, токсикоманія, ігроманія, формуються від, здавалося б, безневинних акцентуйованих зацікавленостей певними справами і речовинами. Проте постійне вироблення звички до якоїсь речовини або рідини з психотропним ефектом може перерости в типову поведінкову реакцію та залежність, які згодом дуже важко піддати корекції та реальному й успішному виправленню. Звичайно, стосовно наркотиків, то це взагалі вкрай небезпечна тенденція, навіть якщо вони замасковані під «легкі і нешкідливі».

Оскільки навчання в університеті належить до вагомого інституційного соціалізування молодої людини, залучення студентів до вживання психоактивних речовин має свої підвищені ризики і небезпеки. Юнацький вік, маючи основною ознакою і провідним видом діяльності професійно-зорієнтоване навчання, тим не менше характеризується перебуванням на складному онтогенетичному етапі набуття і кризи ідентичності. Зловживання

психоактивними речовинами може зумовлювати особистісну амбівалентність, дифузну ідентифікацію та інші негативні тенденції розвитку.

Типовими мотивами прийому студентами ПАР виступають насамперед намагання самоствердження, виокремлення у групі однолітків, досягнення і посідання певних статусно-рольових пріоритетів і місць в міжособистісній ієрархії. Також ПАР обираються доволі часто як способи релаксації, захисту від втоми, налагодження повноцінного партнерського спілкування й контактів з друзями тощо.

Об'єкт дослідження – психологія сучасних здобувачів вищої освіти.

Предмет дослідження – психологічні особливості мотивів уживання та відмови від вживання психоактивних речовин у здобувачів вищої освіти.

Мета дослідження – багатогранне вивчення психологічних особливостей здобувачів вищої освіти та мотивації їхнього ставлення до вживання психоактивних речовин упродовж навчання в університеті та вікового і соціального дозрівання.

Для досягнення поставленої мети передбачалось вирішення таких **завдань** :

1. Здійснити теоретико-методолічний аналіз проблеми вживання особистістю психоактивних речовин, насамперед наркотиків як вкрай небезпечних для життєдіяльності.
2. На емпіричному рівні встановити особливості мотивів уживання та відмови від вживання ПАР студентами університету. Окремих ракурсом також постало завдання вивчення відмови студентів від вживання ПАР після першої спроби (тютюн, енергенти, алкоголь, наркотичні речовини тощо).
3. Здійснити інтерпретацію отриманих даних і спрогнозувати перспективи подальшого дослідження.

Методи дослідження. З метою вирішення поставлених завдань і досягнення загальної мети дослідження нами було застосовано такі методи: *теоретичні* – аналіз, порівняння, систематизація, узагальнення теоретико-

емпіричних даних; *емпіричні* – пакет валідних і достовірних психодіагностичних методик «Шкала задоволеності життям» (Е. Дінер); методика «Мотивація успіху та страх невдачі» (А. Реан); методика «Особистісні характеристики» Big five і скринінгова анкета для збору інформації про споживання особистістю чотирьох основних видів психоактивних речовин (тютюну, енергетиків, алкоголю та наркотиків).

База дослідження. Дослідження проводилось упродовж січня – березня 2024 року на базі Хмельницького національного університету. Гетерогенна вибірка досліджуваних – студенти 1-го і 4-го курсів (n=74).

Теоретичне значення полягає в тому, що здійснено аналіз особливостей адиктивної поведінки людини у сучасних вітчизняних наукових дослідженнях.

Практичне значення полягає в тому, що результати емпіричного дослідження можна використати у корекційній роботі психологів, які працюють із залежними особами, а також при викладанні курсу «Психологія девіантної особистості», «Психологія депривації», «Психологія залежності» та ін.

Апробація та впровадження результатів. Результати проведеного дослідження доповідалися автором та отримали схвалення на таких міжнародних конференціях: на IX Міжнародній науково-практичній конференції «Актуальні проблеми експериментальної психології: досвід та перспективи» на пошану професора А.І. Шинкарюка (26 жовтня 2023 р., м. Кам'янець-Подільський), на IX Міжнародній науково-практичній конференції «Актуальні проблеми сучасної психології: перспективні та пріоритетні напрями наукових досліджень молодих науковців» (Кам'янець-Подільський, 17 листопада 2023 р.), на IX Міжнародній науково-практичній конференції «Актуальні проблеми психології особистості на європейському просторі» (Кам'янець-Подільський, 15 лютого 2024 р.), на XVI Міжнародній науково-практичній конференції «Актуальні проблеми психології

особистості та міжособистісних взаємин» (Кам'янець-Подільський, 23 квітня 2024 р.) та знайшли своє відображення у публікації автора.

Публікації.

Щавінська О.О. Психологічні особливості вивчення мотивів вживання та відмови від психоактивних речовин серед студентів. *Актуальні проблеми психології особистості та міжособистісних взаємин*: матеріали XVI Міжнародної науково-практичної конференції, 23 квітня 2024 р. / за ред. С.Д. Максименка, Л.А. Онуфрієвої. Кам'янець-Подільський : Видавець Ковальчук О.В., 2024. С. 132–135.

URL: <http://elar.kpnu.edu.ua/xmlui/handle/123456789/8003>

Структура та обсяг дипломної роботи. Дипломна робота складається зі вступу, двох розділів, висновків, списку використаних джерел (56 найменувань, додатки, таблиці).

ВИСНОВКИ

Виходячи з аналізу наукових джерел, проблема ставлення до прийому психоактивних речовин, таких як: тютюн, енергетичні напої, алкоголь та наркотики, є актуальною і важливою у питанні здоров'я здобувачів вищої освіти.

Особливості віку та пропаганда психоактивних речовин ведуть до неухильного зростання споживання психоактивних речовин, а також до зменшення віку, в якому юнаки та дівчата починають їх вживати. А вплив особливостей навчального процесу у закладі вищої освіти також сприяють як прийому, і відмови від прийому різноманітних за складністю випиву психоактивних речовин

У результаті, мета дослідження була досягнута – за допомогою аналізу скринінгової анкети ми визначили та вивчили ставлення до прийому психоактивних речовин серед здобувачів 1 та 4 курсів Хмельницького національного університету.

Для порівняння і виявлення відмінностей та особливостей здобувачів 1 та 4 курсу досліджувані були обстежені за допомогою наступних методик: «Задоволеність життям» – щоб досліджувати задоволеність життям та емоційне благополуччя досліджуваних; «Мотивація на досягнення успіху або уникнення невдачі» – щоб досліджувати особливості навчальної та професійної мотивації здобувачів; та «Особистісні характеристики» Big five – щоб вивчити особливості особистості студентів.

На підставі результатів цих методик були сформовані завдання дослідження, що полягають у вивченні зв'язку перерахованих вище методик на формування мотивів вживання та відмови від вживання психоактивних речовин, і навіть відмовитися від вживання психоактивних речовин після першої проби.

У результаті кореляційного аналізу між методиками Big Five (шкали «Самосвідомість, організованість», «Емоційна стабільність» та «Особистісні ресурси»), «Мотивація на досягнення успіху або уникнення невдачі» А.О.

Реана, «Задоволеність життям» Є. Дінера, було виявлено, що позитивний кореляційний зв'язок між показниками шкали «Задоволеність життям», «Довіра до людей», «Мотивація на досягнення успіху або уникнення невдачі» та шкалами «Самосвідомість, організованість», «Емоційна стабільність» та «Особистісні ресурси», що в свою чергу, вказує на те, що позитивне ставлення до людей та навколишнього світу (як аспект міжособистісного спілкування і як компонент самосвідомості), наявність стійких особистісних ресурсів (емоційна та фізична підтримка з боку рідних, друзів тощо, здоров'я, робота, хобі та інтереси тощо), а також здатність контролювати себе і своє життя пов'язана з формуванням мотивації на досягнення успіху, підвищення рівня задоволеності життям та емоційної стабільності.

Під час аналізу взаємозв'язку перерахованих вище методик і мотивів вживання психоактивних речовин виявилось, що несформованість компонентів самосвідомості (відсутність достатніх особистісних ресурсів, а також мотивація уникнення невдачі) та низька задоволеність життям у здобувачів 1 курсу пов'язана з формуванням мотивів до вживання алкоголю, наркотиків та енергетичних напоїв.

У свою чергу, коли всі компоненти самосвідомості сформовані, є висока задоволеність життям, то це пов'язано з формуванням мотивів до відмови від вживання алкоголю та енергетичних напоїв. У ситуації, коли первинна проба психоактивних речовин вже відбулася, формування мотивів до відмови від подальшого прийому алкоголю та енергетичних напоїв пов'язане з самоконтролем своєї поведінки та достатньою задоволеністю життям та навколишнім світом.

У здобувачів 4 курсу емоційна сфера стійкіша і не впливає на формування мотивів до вживання психоактивних речовин. Проте, в іншому відзначається схожість у формуванні мотивів споживання переважно енергетичних напоїв. З формуванням мотивів до їх вживання пов'язана недостатність особистісних ресурсів, мотивація на уникнення невдачі

(бажання довше спати для підготовки до занять та іспитів), низька задоволеність життям. У аналогічній ситуації, коли спостерігається достатність компонентів самосвідомості, особистісних ресурсів, є мотивація для досягнення успіху та висока задоволеність життям, це пов'язано з формування мотивів до відмови від вживання енергетичних напоїв. Коли первинна проба психоактивних речовин вже відбулася, формування мотивів до відмови від подальшого прийому енергетичних напоїв пов'язане з мотивацією на досягнення успіху та достатньою задоволеністю життям та навколишнім світом.

Основним мотивом вживання ПАР є соціальний вплив компанії, інтерес та цікавість. Ключовим фактором відмови як від первинного вживання ПАР, так і відмови від вживання ПАР після першої спроби є відсутність інтересу та позитивного ефекту від вживання, а також сумнівні смакові якості.

Переважаючим мотивом відмовитися від вживання психоактивних речовин і в здобувачів є відсутність інтересу та бажання, а також соціальні чинники, такі як виховання, релігія тощо, а не поінформованість про шкоду здоров'ю. Важливо відзначити, що поінформованість про шкоду психоактивних речовин у випускників також не є вагомим мотивом відмовитися від їх вживання.

Перспективи нашого дослідження вбачаємо у розробці та застосуванні психокорекційних програм, а також превентивних заходів, для роботи з молодими людьми, які цікавляться психоактивними речовинами.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Алексєєва М.І. Мотиви навчання учнів: Посіб. для вчителів. Київ, 2000. 120 с.
2. Асоціація захисту суспільства від наркоманії URL: <http://www.stopdrug.org.ua/>.
3. Булах І.С. Психологія особистісного зростання підлітка : *монографія*. Київ, 2003. 340 с.
4. Булах І.С., Кузьменко В.У., Помиткін Е.О., Алексєєва Ю.А. Консультативна психологія: підручник / І. С. Булах, І. М. Бушай, В. У. Кузьменко, Е. О. Помиткін, Ю. А. Алексєєва; Нац. пед. ун-т ім. М.П. Драгоманова, Ін-т соціології, психології та соц. комунікацій. Вінниця: Нілан, 2014. 484 с.
5. Батиргарєєва В.С., Золотарьов О.І. Значення замісної терапії у запобіганні наркоманії та наркотичній злочинності. *Наукові дослідження: зб. наук. праць*. Харків: Право, 2012. Вип. 24. С. 82–94.
6. Бурлаки В.В. Профілактика поширення наркозалежності серед молоді: Навчально-методичний посібник. Під ред. В. В. Бурлаки. Київ : Герб, 2008. 224 с. [електронний ресурс]. Режим доступа: <http://www.psychiatry.ua/books/youth/paper5.htm#43>
7. Буткевич С.А. Протидія незаконному переміщенню наркотичних засобів і психотропних речовин без супроводження. *Міжнародне співробітництво ОВС у боротьбі з транснаціональною злочинністю: тези доп. міжнар. науг.-практ. конф. (Київ, 24 бер. 2010 р.)* Київ : Київ. нац. ун-т. внутр. справ, 2010. С.48–50.
8. Васьківська С.В. Основи психологічного консультування. Київ : Четверта хвиля, 2004. 256 с.
9. Вітенко І.С., Чабан О.О., Бусло О.О. Сімейна медицина. Психологічні аспекти діагностики, профілактики і лікування хворих. Тернопіль: Укрмедкнига, 2002. 187с.

10. Валентик Ю.В. Підстави саногенетичної терапії в залежності від психоактивних речовин. *Наркологія*. 2004. № 1. С. 65–66.
11. Гунський Ю. І., Шаповалова В. А., Кутько І. І., Шаповалов В. В. Лікарські засоби у психофармакології. Київ : Здоров'я; Харків : Торсінг, 2000. 288 с.
12. Давидова М.М. Державна політика щодо запобігання схиланню до вживання наркотичних засобів в Україні та Нідерландах. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2017 № 1 (102). С.335–344.
13. Департамент протидії наркозлочинності Національної поліції України. URL: <http://www.npu.gov.ua/uk/publish/article/1816648>.
14. Журавель Т.В., Лях Т.Л., Нікітіна О.М. Використання інтерактивних методів та мультфільмів у профілактиці ризикованої поведінки: методичний посібник для спеціалістів, які працюють з бездоглядними та безпритульними дітьми та підлітками / За ред. Т. В. Журавель; Авт. кол.: Т. В. Журавель, Т. Л. Лях, О. М. Нікітіна. Київ, 2010. 168 с.
15. Златковський В.В., Михайлов Б.В. Медико-психологічний супровід хворих на залежність від психоактивних речовин. Київ : Редакційна колегія, 2010. 126с.
16. Ковальчук А.Ю., Сорока Л.В. Становлення антинаркотичної політики: досвід Швеції. *Наукові праці МАУП*, 2014. Вип. 2(41). С. 82–86.
17. Кокун О.М. Передумови та негативні наслідки розповсюдження наркоманії. *Практична психологія та соціальна робота*. Київ, 2004. № 10. С. 10–11.
18. Корольчук М. С. Психологічне забезпечення психічного і фізичного здоров'я. Київ : Інкос, 2002. 283 с.
19. Костенко К.Г. Боротьба з незаконним обігом наркотичних засобів у контексті міжнародної співпраці. *Міжнародне співробітництво ОВС у боротьбі з транснаціональною злочинністю*: тези доп. міжнар. наук.-

- практ. конф. (Київ, 24 бер. 2010 р.) Київ: Київ. нац. ун-т. внутр. справ, 2010. С.110–112.
20. Кочарян О.С., Савіна М.В., Слюсар В.В., Антонович М.О. Особливості «Я»-концепції наркозалежної особистості. *Медична психологія*. 2018. Т. 13, № 2. С. 66–71. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Mpsl_2018_13_2_17.
21. Кочарян О.С., Антонович М.О. Теоретичні аспекти вивчення психологічних особливостей наркозалежності. *Психіатрія, неврологія та медична психологія*. 2016. Т. 3. №. 1 (5). С. 62–67.
22. Лінський І.В. Основні проблеми, пов'язані з поширенням алкогольної залежності та наркоманії в Україні, та шляхи їх розв'язання. *Український вісник психоневрології*. 2005. Т. 13. №. 4. С. 8–11.
23. Лінський І.В., Мінко О.І., Самойлов О.С. Структура афективних розладів у хворих із залежністю від опіатів та хворих із залежністю від психостимуляторів за результатами багатовимірного психодіагностичного дослідження. *Архів психіатрії*. 2004. Т. 10, № 4 (39). С. 89–91.
24. Лисенко І.П., Родіонова Т.Ю. Основи побудови психокорекційної роботи з хворими, залежними від наркотичних речовин: метод. рекомендації. Київ, 2005. 20 с.
25. Лисенко І.П. Динаміка і корекція патопсихологічних симптомокомплексів у осіб, залежних від алкоголю та наркотиків: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора психол. наук: спец. 19.00.04 «Медична психологія». Київ, 2003. 45 с.
26. Литвинчук Л.М. Основні підходи до вивчення проблеми наркотичної залежності. *Актуальні проблеми психології: Збірник наукових праць Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України*. 2016. Том.V: Психофізіологія. Психологія праці. Експериментальна психологія. Випуск 16. Київ : ДП «Інформаційно-аналітичне агентство». С. 109–117.

27. Литвинчук Л.М. До проблеми психологічних механізмів адиктивного процесу. *Актуальні проблеми психології: Збірник наукових праць Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України*. 2016. Том.IX: Загальна психологія. Історична психологія. Етнічна психологія. Випуск 8. Київ : ПП Лисенко М.М. С. 296–305.
28. Литвинчук Л.М. Сучасні погляди на проблему психологічної залежності наркоманів. *Актуальні проблеми психології: Збірник наукових праць Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України*. 2017. Том VII: Екологічна психологія. Випуск 43. Житомир: «Вид-во ЖДУ ім. І. Франка». С. 84–94.
29. Литвинчук Л.М. Особливості групової психотерапії у психологічній роботі з наркозалежними. *Науковий журнал «Молодий вчений»*. Херсон: ТОВ «Видавничий дім «Гельветика», 2016. № 12.1 (40). С. 230–235.
30. Литвинчук Л.М. Проблема співзалежності як брак почуття внутрішнього власного значення [Електронний ресурс]. *Технології розвитку інтелекту*. Т. 2. №4 (15). Київ : Інститут психології імені Г.С. Костюка НАПН України, 2016. – Режим доступу до статті http://www.psytir.org.ua/index.php/technology_intellect_develop/article/view/268
31. Литвинчук Л.М. Психокорекційна робота з хворими на наркоманію засобами мистецтва: теоретичні аспекти та перспективи. *Психологія. Педагогіка*. Науково-методичний журнал. Севастополь, 2014. № 2 (41). С. 114–119.
32. Литвинчук Л.М. Психологічні засади реабілітації наркозалежних осіб: дис. ...доктора психол. наук : 19.0004 – медична психологія. Київ, 2018. 414 с.
33. Логаш М.В., Покотило П.Б. Деякі аспекти історії опіатів в контексті сучасних проблем наркозалежності. *Світ медицини і біології*. 2013. Т. 9. №. 4-1 (41). С. 111–119.

34. Лужецька Н.А. Причини виникнення наркоманії та механізми її поширення: державно-управлінський аспект. 2015. Вип. 17. С. 119–134. URL: <http://www.oridu.odessa.ua/9/buk/E-17.pdf>
35. Лютий В.П. Соціальна робота з групами девіантної поведінки: *навчальний посібник*. Київ : Академія праці і соціальних відносин, 2000. 385 с.
36. Медична психологія: підручник / за редакцією академіка С.Д. Максименка. Том I. 3-е вид. доробл. і доповн. Київ: «Видавництво Людмила», 2023. 512 с. ISBN 978-617-555-097-7
37. Максименко С.Д., Коваль І.А., Максименко К.С., Папуча М.В. Медична психологія / За редакцією академіка С.Д. Максименка. Вінниця : «Нова Книга», 2008. 520с.
38. Мостова Т.Д. Психологічні основи адиктивної поведінки у системі освіти: *навчально-методичний посібник*. Одеса: Астропринт, 2020. 101 с.
39. Мостова Т.Д. Виявлення особистісних особливостей наркозалежних, які детермінують динаміку процесу ресоціалізації. *Вісник Київського інституту бізнесу та технологій*, 44 (2), С. 64–72. <https://doi.org/10.37203/kibit.2020.44.09>
40. Музика А. А. Відповідальність за злочини у сфері незаконного обігу наркотичних засобів. Київ: Логос, 2000. 188с.
41. Нові синтетичні наркотики заповнили. URL: http://www.narkotiki.ru/5_85790.htm
42. Погорецький М.А., Черниш Р.Ф. Міжнародно-правовий досвід у сфері боротьби з незаконним обігом наркотиків. *Право і суспільство*. 2012. № 6. С. 193–196.
43. Пушкар Г.М. Примусове лікування від наркоманії як інший кримінально-правовий захід: зарубіжний досвід. *Правове життя сучасної України*: матеріали міжнар. наук. конф. проф.-викл. та аспірант. складу; відп. за вип. В.М. Дрьомін. Одеса: Фенікс, 2014. Т. 1. С. 601–603.

44. Расюк Е. Поняття, ознаки, сучасний стан і тенденції наркоманії в Україні та її взаємозв'язок зі злочинністю. *Підприємництво, господарство і право*. Київ, 2010. № 6. С. 74–77.
45. Расюк Е.В. Стан і тенденції транснаціонального наркобізнесу в Україні. *Міжнародне співробітництво ОВС у боротьбі з транснаціональною злочинністю*: тези доп. міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 24 бер. 2010 р.). Київ: Київ. нац. ун-т. внутр. справ, 2010. С. 185–187.
46. Рущенко І.П. Соціологія злочинності. Харків: НУВС, 2001. 370 с.
47. Сірий А.В. Мотиваційна сфера особистості як предмет психологічного дослідження. *Психологія*. Збірник наукових праць НПУ імені М.П. Драгоманова, Випуск 14, 2001. С. 28–35.
48. Сердюк О.О. Збірник методичних матеріалів з дисципліни «Соціальна робота з особами з хімічною залежністю» [Електронний ресурс]. *Новини української психіатрії*. Харків, 2002. – Режим доступу: <http://www.psychiatry.ua/articles/paper062.htm>.
49. Сердюк О.О. Навчально-методичний комплекс із соціології наркотизму [Електронний ресурс]. *Новини української психіатрії*. Харків, 2002. Режим доступу: <http://www.psychiatry.ua/articles/paper072.htm>.
50. Сердюк О.О. Соціологічне визначення категорії наркотизму та пов'язаних з нею понять. *Український соціум*. 2005. №. 4. С. 46–51.
51. Соціологічні дослідження наркотизму. Розділ 2. Профілактика поширення наркозалежності серед молоді : навч.-метод. посіб. / під ред. В.В. Бурлаки. Київ: Герб, 2008. 224с. URL: [file:///C:/Users/User/Downloads/G1ujUWAXRSkRN6XYsf05Shj0aGp_-fA%20\(1\).pdf](file:///C:/Users/User/Downloads/G1ujUWAXRSkRN6XYsf05Shj0aGp_-fA%20(1).pdf)
52. Хитра О.Л. Причини та умови, які сприяють поширенню та вчиненню правопорушень у сфері обігу наркотичних засобів із залученням неповнолітніх. *Актуальні проблеми держави і права*: зб. наук. праць. Одеса, 2014. С. 359–364.

53. Чернецька Ю.І. Теорія і практика соціально-педагогічної роботи з ресоціалізації наркозалежних в умовах реабілітаційних центрів : дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.05 – соціальна педагогіка. Луганський національний університет імені Тараса Шевченка, 2016. URL: http://luguniv.edu.ua/wp-content/uploads/2016/06/chernetska_d.pdf.
54. Чулков О.М., Григорян А.З., Сінча К.А. Типові види залежної поведінки. Клініка, діагностика, лікування : навчально-методичний посібник до курсу за вибором «Основи адиктології» для студентів I та II медичного факультетів, спеціальність «Лікувальна справа», «Педіатрія. Запоріжжя : [ЗДМУ], 2017. 131 с.
55. [електронний ресурс]. – режим доступа: www.belmapo.by/downloads/dets_psihiatr/zloupotr_pcihoakt.doc
56. Watson J. B. Behaviorism. London: Regan Paul. Trench Traubner, 1931.